

# ПСИХОЛОГІЗМ ПОВІСТІ Т. ШЕВЧЕНКА "ХУДОЖНИК" ТА М. ГОГОЛЯ "ПОРТРЕТ"

*Йдеться про тип психологічного аналізу, зображальні засоби мотивації поведінки героїв в однотипних за проблематикою та художньою емоцією повістях Т. Шевченка "Художник" та М. Гоголя "Портрет". Аналізовані твори демонструють як різні форми вираження авторської свідомості, так і різний інструментарій дослідження внутрішнього "я", що засвідчує багатство художніх пошуків доби.*

*Author considered very important theme: type of psycho-analysis, figurative methods of motives character's behaviour in narratives "Painter" by Shevchenko and "Portrait" by Hogol, which are of the same type problems and emotion. Works, which were analysed demonstrate as different forms express of author's conscious, so and different methods research of inward "the I", that certify about richness feature search of epoch.*

Літературознавці не раз звертались до порівняння мотивів у творчості М. Гоголя та Т. Шевченка, говорили про спорідненість духовної організації та поетичного світовідчуття письменників, досліджували особливості розроблення однакових тем. На літературну паралель "Портрет" – "Художник" одним із перших звернув увагу Ю. Барабаш, який зазначав, що у цих творах "риси типологічних зближень не є такими очевидними, як відмінності, що, про мене, не тільки не обмежує, а, навпаки, розширює можливості порівняльного аналізу, надає йому додаткового інтересу, певної, якщо завгодно, гостроти, щоб не сказати, пікантності" [1, с. 57]. Дослідник охарактеризував оповідні та часові структури цих творів, простежив своєрідність образу Петербурга, з'ясував співвідношення понять "портрет" і "автопортрет". Обидва митці надзвичайно тонко відчували внутрішній світ людини, намагались проникнути у глибини людського буття. У зв'язку з цим актуальним є дослідження психологізму їх творів. Ю. Луцький зазначав: "Мало хто сумнівається, що у своєму серйозному бажанні змалювати розбурханий світ людини Гоголь виступав як попередник Достоевського та багатьох інших представників Новітньої літератури" [5, с. 224]. Перед майстерністю М. Гоголя схилявся Т. Шевченко, який вважав його "истинным ведателем сердца человеческого". Про психологізм Шевченкової прози є тільки поодинокі зауваження, оскільки його повісті – малодосліджена сторінка творчої спадщини митця. Хоча діапазон оцінок російських творів Т. Шевченка дуже широкий: від звинувачень в бездарності до порівняння їх із коштовними каменями, – слід визнати, що "проза митця не вичерпується зображеними подіями та персонажами, оскільки має значний заряд філософичності. Тут простежується синкретизм психологічного і провісницького видів художньої творчості" [4, с. 198].

Об'єктом філософської рефлексії М. Гоголя, як він сам не раз зазначав, завжди була душа людини. Це можна стверджувати й про творчість Т. Шевченка. Обидва письменники намагались розкрити таємницю творчої діяльності, зануритись у внутрішній світ митця, з'ясувати динаміку та різноманітність його почуттів. Висвітленню внутрішньої природи художнього процесу, з'ясуванню внутрішніх і зовнішніх чинників, що визначають долю таланту, присвячено повісті Т. Шевченка "Художник" і М. Гоголя "Портрет". Кожен автор по-своєму моделює концепцію становлення особистості, яке відбувається в поєднанні із суспільними та морально-етичними детермінантами соціуму, кожен знаходить оптимальні художні засоби для психологічного аналізу та мотивації поведінки героїв. А тому мета цієї статті – визначити своєрідність психологізму в повістях Т. Шевченка ("Художник") і М. Гоголя ("Портрет").

Повість "Художник" створена в дусі романтичних тенденцій розвитку автобіографічного роману виховання,

її структурною і сюжетною домінантою є життєпис творчої особистості. У центрі лінійно-біографічного сюжету, що розгортається в хронологічній послідовності без темпоральних інверсій і ретроспективних алюзій, – автобіографічний герой. Історія його душі – основний об'єкт уваги, оскільки жанр автобіографічного роману передбачає не стільки біографію зовнішніх проявів героя, скільки внутрішню його біографію, детально відтворену динаміку духовного життя. Т. Шевченко намагається художньо відтворити етапи духовно-мистецької еволюції творчої особистості, ґрунтуючись на мемуарно-біографічному матеріалі, майстерно вводить у фабульну структуру автобіографічний первінь, який визначає не лише зовнішньоподієву сюжетність, а й внутрішню концепцію, етико-естетичну спрямованість твору. Для повісті характерна руссоїська сповідальність ("Я хочу показати своїм друзям людину у всій правді її природи – і цією людиною буду я" [6, с. 667]), яка ввійшла у світову романно-повістеву прозу ("Поезія і Правда" Й. Гете, "Минуле й думи" Герцена, трилогія О. Толстого). Автор прагне досягти діалектику найбільш важливої пори індивіда – пори розвитку. Це прагнення Т. Шевченка як автора художньої біографії типологічно близьке творчим засадам Й. Гете й О. Толстого. Основна мета письменника – зосередитись на еволюції героя, на динаміці його розвитку. Т. Шевченко майстерно відтворює, як поступово юний художник набуває вміння, як більш чутливим стає його внутрішній зір, що вже дозволяє йому побачити й усвідомити, за рахунок чого справжній митець досягає найбільшого ефекту.

Т. Шевченко, на відміну від М. Гоголя, багато уваги приділяє своєрідній передісторії художника, саме психологічним її акцентам. Створенню психологічного портрета допомагає чітко продумана структура твору, в якій реалізувалось складне сплетіння позасуб'єктних та суб'єктних форм вираження авторської свідомості. На початку твору домінує екстравертний психологічний аналіз, потім письменник вводить у твір листи художника, які є своєрідною сповіддю, фіксуючи зовнішні події, вони розкривають історію душі, еволюцію духа. З них можна зрозуміти, яким чином відбувається перехід від однієї системи цінностей до іншої. Для листів характерний синхронний аналіз, зосереджений на конкретних душевних порухах, саме цей тип аналізу найбільш психологічний. Герой намагається розібратись у своїх почуттях, які важко піддаються логічному обґрунтуванню. Аналізуючи почуття, художник прагне вирішити певні психологічні завдання. Наприклад, зрозуміти, чого йому не вистачає: "Скучать совершенно некогда, а я все-таки скучаю! Мне чего-то не достает, а чего – я и сам не знаю" [9, с. 502]. Цікавим є самоаналіз героя (Т. Шевченко наводить яскравий приклад індивідуальних варіацій людської психіки): "О боже мой! боже мой! Я так счастлив, так беспредельно счастлив, что мне кажется, я

задохнуса от этой полноты счастья, задохнуса и умру. Мне непременно нужно хоть какое-нибудь горе, хоть ничтожное" [9, с. 528].

Герой М. Гоголя постає майже сформованою особистістю, але в його психологічному портреті вже з самого початку присутні якості, які загрожують його таланту: "Иногда хотелось, точно, нашему художнику кутнуть, щегольнуть – словом, кое-где показать свою молодость. Но при всем том он мог взять над собою власть" [3, с. 256]. Чартков з боєм усвідомлює, що гроші і слава цінуються набагато вище, ніж праця художника. Психологізм М. Гоголя, на відміну від Шевченкового, значною мірою зорієнтований на відтворення несвідомого. "У "Портрети" зустріч несвідомого зі свідомим набуває фантастичного вигляду. Це спрощує ситуацію, послаблюючи тим самим роль психологізму. Таким чином, сновидіння виявляється лише формою навіювання, яким заміщується виникнення і визрівання рішення змінити долю" [7, с. 86]. Насправді все значно складніше. Автор зближує сон з видінням, перетворює феномен психіки в надреальне явище.

Є. Басін вважав творчість чудовим засобом звільнення від страху, "бо художник часто відчуває страх від буття в цьому світі – щось на зразок панічного жаху, який охоплює людину. Треба створювати собі богів, яким можна молитись. "Страх від буття в цьому світі" (не тільки як психічний стан, а як духовне переживання, зумовлене невирішеними моральними проблемами) в акті художньої творчості, що з допомогою уяви створює нові гармонійні, прекрасні образи, отримує на час акту своє звільнення, знімаючи тим самим напругу і приносячи насолоду" [2, с. 152]. Такого звільнення немає, коли митець зраджує таланту і мистецтву. Замість мистецтва богом для героя Т. Шевченка стає кохана. Його доля підтверджує припущення Е. Фромма: "Навряд чи існує яке-небудь інше почуття, яке, починаючись з таких великих надій і сподівань, терпить крах з такою незмінністю як кохання" [8, с. 20]. Для Чаркова богом стають гроші і слава, які не тільки вбивають талант, а й зчерствлюють душу. Врешті-решт обидва художники перетворились на ремісників, а згодом збожеволіли. Тут постає низка питань, пов'язаних з особливостями творчої натури, психологічною своєрідністю того, що називається талантом, геніальністю. Витвір мистецтва може наро-

дитись лише тоді, коли творець здатен до великих емоційних переживань. Це означає, що невід'ємною ознакою поета чи художника має бути передусім емоційна збуджуваність. Але постійне емотивне збудження може поступово набувати хворобливого характеру, що не виключає розвитку важкого психічного розладу. Так, у повісті Т. Шевченка із самого початку зрозуміло, що герой – особистість з ознаками так званої нервово-психічної неврахованості. Це пояснюється конкретними життєвими умовами – образливою і принижуючою кріпосницькою залежністю. Темперамент героя можна визначити як афективно-екзальтований. Т. Шевченко майстерно фіксує кожен порух зраненої душі. Відомо, що афективно-екзальтовані люди реагують на життя бурхливіше, ніж інші. Темп наростання реакцій, їхні зовнішні прояви відрізняються більшою інтенсивністю. Такі особистості однаково легко відчувають захват, запал від радісних подій і впадають у відчай від незначних негативних.

Відомо, що психічно невраховані талановиті й геніальні люди, маючи розум і спостережливість, самі переконуються у своїй ненормальності й дуже від цього страждають. Так, художник пише: "Я что-то недоброе предчувствую с моею программой. И откуда берется это роковое предчувствие? Не отказаться ли мне от нее до следующего года? ... Не правда ли, я болен? Я действительно немножко как будто бы рехнулся... Бога ради приезжайте, восстановите мою падающую душу" [9, с. 530]. Герой М. Гоголя, переживаючи психологічну кризу, усвідомлює, що його уява стає хворобливою і представляє йому уві сні творіння його збурених думок. Отже, можна стверджувати, що обидва письменники добре знали особливості людської психіки і вміло відтворили її варіації у своїх творах.

1. Барабаш Ю. "Коли забуду тебе, Єрусалиме": Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. – К., 2001; 2. Басин Е. Двудликий Янус: О природе творческой личности. – М., 1996; 3. Гоголь М. Повести. Драматические произведения. – М., 1984; 4. Кауун Л. Синкретизм художнього мислення у прозі Шевченка // Тарас Шевченко і європейська культура. – К. – Черкаси, 2000; 5. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. – К., 1998; 6. Руссо Ж. Ж. Избр. соч.: В 3 т. – М., 1961. – Т. 3; 7. Слюсар А. О психологизме в "Петербургских повестях" Н.В. Гоголя // Проблемы современного литературоведения. – 1999. – Вып. 5; 8. Фромм Э. Искусство любить. – М., 1990; 9. Шевченко Т. Повести. – К., 1964.

Надійшла до редколегії 20.09.06

О. Гудзенко, канд. філол. наук

## КОНФЛІКТ "ЛЮДИНА – СТИХІЯ" І ЙОГО ЛІТЕРАТУРНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ

*Досліджено смислове поле української драми 20-х років XX ст. у ключі романтичного конфлікту "людина – стихія". Акцентовано увагу на роздвоєнні свідомості особистості як результаті вирішення конфлікту.*

*Probed the semantic field of Ukrainian dramaturgy of 20th of XX age in the key of romantic conflict "a man is an element". Attention is accented on the split of consciousness of personality as a result of permission of conflict.*

Українська історико-літературна думка, долаючи межу XX і XXI століть, поєднала цей етап із не менш інтенційно значущим процесом повернення дослідницьких інтересів до віддаленого і наближеного в часі минулого, коли наш народ і його культура шукали шляхи творчої самоідентифікації та художнього поступу. Зрозуміло, що здійснювалось це не в ізоляції, і, звичайно, не самочинно, адже Україна, навіть за відсутності власної державності, станом своєї освіти і, головне, духовності, постійно засвідчувала звертання до мистецьких та інтелектуальних цінностей доби Ренесансу, Просвітництва, Романтизму, Реалізму – тобто культурологічно й контекстуально залишалась приналежною до Європи. Найяскравішим цьому свідченням є український романтизм – феномен

тою ж мірою інтертекстуальний, як і "домашній": з "домашніми" персонажами, сюжетами, тематикою.

Зрозуміло, що йдеться не про властиву українській літературі та культурі синкретичність художнього мислення, а про своєрідну цього мислення полізмістовність, якою і пояснюється генотипна структурованість усіх подальших кроків нашого мистецтва і літератури до так званого "прогресу" – неухильного й безперервного розвитку. Водночас такий розвиток нічого не відкидає і не заперечує; він лише реінтегрує та ускладнює все, що йому передувало: художні стилі, форми, системи – забезпечуючи їх придатність для освоєння дедалі нових і нових станів світу. Це досить яскраво засвідчують факти своєрідної реінкарнації давно, здавалось б, віджилих художніх організмів, генетичні "двійники" яких одержу-